

Forskningsoversigt

Denne forskningsoversigt er lavet i forbindelse med projektet "Bevægelige søskendeskaber". Den er foretaget af Cand. Pæd Ant. Julie Laursen, i tæt samarbejde med den øvrige forskergruppe. Julie Laursen har været ansat som forskningsassistent på projektet.

Introduktion

Søskeneskaber er på én vis allestedsnærværende idet 89 procent af alle børn i Danmark har en eller flere hel-/biologiske søskende, og 24 procent af alle børn under 18 år har tilmed en eller flere halv-/sociale søskende som følge af forældrenes skilsmisse og nye parforhold (Danmarks Statistik 2012). Samtidig er søskendeskaber, deres relationer og netværk et underprioriteret forskningsfelt, særligt inden for skilsmissecforskning, hvor søskende i form af halv-/stedsøskende, ofte beskrives som et besværligt og problematisk bekendtskab, og biologiske søskende generelt overses eller ikke italesættes ud over praktikaliteter omkring bopælsforhold, mv. (fx Ahlberg 2008; Ottosen, Stage & Jensen 2011; Abbey & Dallos 2004). Den manglende forskningsmæssige interesse for søskendeskaber er bemærkelsesværdig, da tværdisciplinær forskning ellers generelt anerkender søskendes betydning for menneskers trivsel livet igennem (Adler 1959; Akhtar & Kramer 1999; Bedford 1995; Sanders 2004; McGoldrick 2011; McHale & Crouter 2005; Merrell 1995; Shufro 2008; Sutton-Smith & Rosenberg 1970; Toman 1976).

Dette forskningsprojekt, Bevægelige Søskeneskaber, har en dobbelt interesse i selve begrebet søskendeskab og hvad det end inkluderer af biologiske, sociale, pap- og stedsøskende samt deres relationer, forhold og netværk i forbindelse med oplevelsen af forældres skilsmisse. Emnet er såre relevant, da 40,2 procent af de danske ægteskaber ender med en skilsmisse, og 45 procent af danske børnefamilier er derfor sammensat på en anden måde end kernefamilien, hvor 87 procent af danske skilsmissebørn har bopæl hos deres mor efterfølgende (Danmarks Statistik 2011, 2012). Det er derfor interessant at forsøge at *indfange* de flyvske søskendeskaber og kontekstualisere søskendes betydning for børn før, under og efter deres forældres skilsmisse. Ovennævnte statistik gør sig også gældende hos vores nordiske naboer, hvor 81 procent af de norske børn bor sammen med en eller flere søskende; både halv- og helsøskende er indregnet i den norske stats befolkningsstatistik¹. I

¹ http://www.ssb.no/emner/02/barn_og_unge/2011/familie/

Sverige lever 40 procent af de svenske teenagere i andre familiekonstellationer end kernefamilien, heraf har 86 procent af de børn, som bor med en enlig forælder, primær bopæl hos deres mor (Ahlberg 2008). Dette statistiske overblik fortæller os ikke meget om, hvordan det *opleves* at være en del af et søskendskab, som forandres som følge af forældres skilsmisse, fængsling eller som følge af, at en ene eller flere i søskendskabet midlertidigt forlader familien for at tage på efterskole. Disse tre tematikker, er alle af interesse for forskningsprojektet Bevægelige Søskeneskaber, hvorfor denne forskningsoversigt beskriver eksisterende forskning inden for disse områder med særlig vægt på søskendskaber i post-skilsmisefamilier eller familier, som på forskellig vis er *anderledes* end den traditionelle kernefamilie.

Søskendeforhold og deres undergrupperinger såsom stedsøskende, halvsøskende, ”papsøskende”, ”bonussøskende” mv., er, som sagt, et underbelyst og ikke-prioriteret fænomen i tværdisciplinær forskning (fx Davidoff 2005; Shumaker et al. 2011; Caspi 2011; Carobene & Cyr 2006; Meek 2008; Sanders 2004; Ehrenberg & Regev 2011). Det er dog muligt at identificere visse mønstre, stemmer og temaer i den eksisterende forskning, hvorfor denne forskningskontekst vil fremskrive visse af disse perspektiver i forhold til de forskellige forskningsretninger, som optegnes i det førstkommande.

Psykologiske og udviklingspsykologiske perspektiver på søskendskaber, herunder søskendeforhold i en skilsmissekontekst, er dominerende inden for forskningsfeltet. Samtidig har børnepsykiatrisk forskning også en stemme i forskningsfeltet, særligt inden for den kliniske litteratur, hvori kvantificerede, kontrollerede forsøg og undersøgelser af søskendskaber er i højsædet. Inden for ovennævnte forskningsområder findes der adskillige underområder, såsom vold, social udsathed, skilsmisser, afvigeradfærd, søskende som bor i pleje hos andre søskende mv. Den kultursociologiske og historiske forskning har også interesseret sig for søskendskaber, særligt inden for skønlitteratur, religionsstudier og genealogiske undersøgelser af søskendes historiske betydning. Litteraturforskere har tilmed en generel interesse i søskendeforhold, særligt forholdet mellem bror-søster som det portrætteres i både skøn- og faglitteratur samt i religiøse skrifter. Psykologen Dorothy Rowe interesserer sig i bogen *My Dearest Enemy, My Dangerous Friend* for netop de skønlitterære, de dramatiske og de religiøse tolkninger og udlægninger af søskendskabet (Se Rowe 2007). Desuden findes der forskning med et tværkulturelt fokus på søskendskaber, både i form af komparative studier af eksempelvis søskendskaber i det globale nord versus søskendskaber i det globale syd, transnationale søskendskaber samt søskendskaber som en afart af slægtskabsforskning. Endeligt findes der barndomssociologisk og antropologisk funderet

forskning i søskendeskab, om end det er en uanseelig mængde, hvilket endnu engang cementerer behovet for yderligere kvalitativt, barndomssociologisk/antropologisk funderet forskning. På den måde søger forskningsprojektet at "institutionalisere" søskendeskabers ellers autonome færd med et fokus på de ambivalente, forhandlede og konstruerede former for søskendeskab, som ikke opfatter uvenskab-venskab mellem søskende i dikotomiske størrelser, men som noget sammenvævet eller indlejret i alle menneskelige relationer.

Søskendeforholdet post-skilsmisse i form af kvalitative studier af børn/unges egne oplevelser og betydningsdannelser er, som sagt, nærmest ikke eksisterende men efterlyses over et bredt forskningsspektrum (Ahlberg 2008; Smart et. al. 2001; Sjöberg 2000; Abbey & Dallos 2004, Ottosen, Stage & Jensen 2011). Forskning i skilsmissebørns forhold er derimod indlejret i et (udviklings)psykologisk forskningsparadigme (Ottosen, Stage & Jensen 2011; Punch 2008). Forskning i søskendeskab i 1960'erne, 1970'erne og 1980'erne var kendetegnet ved psykodynamiske perspektiver på søskendeforhold, hvor et positivt eller tæt søskendeforhold kun sås udviklet, hvis søskendeskabets forældre udviste mangelfulde forældreevner, hvilket søskende oplevedes som kompensation for (Banks i Adams 1981). Psykoterapeuten Joyce Edward er en af repræsentanterne for den nyere psykodynamiske/udviklingspsykologiske forskning i søskendeskab, og hun fremstår i højere grad nuanceret og med fokus på de positive aspekter ved søskendeskab. Dog fremhæves i høj grad fortsat de konflikтуelle aspekter af søskendeskab, såsom udfordringer, skænderier, kamp, jalousi, problemer, seksuelle spændinger mv. (Edward 2011). Det er interessant, at Edwards fremhæver tre undtagelser i forhold til problematikker i søskendeskab, nemlig ved en søskendes død, ved forældres skilsmisse eller i tilfælde af at have en søskende med et handicap. Disse specielle omstændigheder fordrer, ifølge Edward, positive, udviklende, og støttende aspekter af et søskendeforhold (Edward 2011, s.40f; Kandel 2011).

Skilsmisse og søskendeskab som problemfyldt farvand

Forskningen i skilsmisse og søskendeforhold har generelt fokus på store, kvantitative undersøgelser af skilsmisser og faktorer, som forudsiger skilsmisser. Forskningen påpeger forudsigende faktorer for børn af skilte forældre, bl.a. igennem genetiske studier, hvor der påvises en høj risiko for, at børnene selv bliver skilt, ud over deres forhøjede risiko for adfærdsvanskeligheder (fx Frisco, Muller & Frank 2007 i Amato 2010; Linares, Li & ShROUT 2007; Steelman, et al. 2002) samt potentielle problemer frem for ressourcer i søskendeskab (Hetherington i Maes, Mol & Buysse 2012). Selv forskning, som skriver sig op imod og er uenig med dette fokus, henviser nærmest

udelukkende til netop disse forskningsresultater, måske grundet den manglende nuancerede forskning (Abbey & Dallos 2004)? Traditionelle normer for familie i nordiske kontekster krystalliseres i skilsmisefamilien som et særligt problemfelt med fokus på afvigelser fra normalen, med potentielle (uvægerlige) kriser forbundet hertil (Stengade 2011; Levin 1994 i Skjørten, Barlindhaug & Lidén 2007).

I forhold til forældres skilsmisse fremskrives børns bopælsvalg (eller forældrenes valg af bopæl for børnene) med stor vægt på tilknytningsteori til moderen, hvorfor moderen traditionelt får bopælsretten over barnet/børnene, selv om forældrene eventuelt vælger at dele forældremyndigheden (Ottosen, Stage & Jensen 2011; Danmarks Statistik 2012). Denne favorisering af moderen som primær omsorgsperson er, i en vestlig kontekst, dybt indlejret i både kulturhistoriske og udviklingspsykologiske vidensparadigmer, hvor forskere og policymakere på skilsmisseområdet i høj grad er influeret af eksempelvis udviklingspsykologen John Bowlbys tilknytningsteori (Bowlby 1972-1980; 1994). Bowlbys determinering af moderen som den vigtigste omsorgsperson og dermed forudsætning for (spæd)barnets "sikre tilknytning" er en del af den teoretiske ballast, der trækkes på, når udviklingspsykologien fortsat favoriserer moderen (Stengade 2011).

Denne favorisering af moderen mht. barnets bopæl har modtaget en stor mængde kritik fra fædre, som har følt sig diskriminerede, oversete og disfavoriserede (Axelson 2011; Lamb 2010 i Ottosen, Stage & Jensen 2011) hvilket til dels førte til lovgivningsændringer i Danmark med vedtagelsen af Forældreansvarsloven i 2007², revideret i oktober 2012³. Forældreansvarsloven muliggjorde, at fædre i højere grad har mulighed for at påkalde sig deres rettigheder i forhold til samvær, bopæl og forældremyndighed over deres børn. Med denne lov kan fædre sikre sig muligheder for at have samvær med deres børn, økonomiske rettigheder/muligheder på lige fod med moderen, beskyttelse af loven hvis moderen nægter at udlevere barnet til samvær og en lang række andre forhold, som er uden for denne konteksts interesse (Ottosen, Stage & Jensen 2011; Howell & Melhuus 2001; Ellingsætter 2004 i Skjørten, Barlindhaug & Lidén 2007). Det er interessant, at hyppigheden af samvær som eksempelvis 5-5 (fem dage hos en forælder, så skiftedag og fem hos den anden) eller andre udmålte deleordninger, ofte bliver en retfærdighedsmålestok (Ahlberg 2008; Ottosen, Stage & Jensen 2011), når anden forskning peger på, at det er graden af forældreinvolvering, som opleves som vigtig for barnet, fremfor hyppigheden i samværet (Amato & Gilbreth 1999 i Ottosen, Stage & Jensen 2011). Forskning i søskendeskaber, som udspringer fra en

² <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=32014>

³ <http://www.foreningenfar.dk/nyheder/foraeldreansvarsloven-2012>

psykologisk videnskabstradition, har ofte fokus på de potentielle negative faktorer ved en skilsmisses betydning for søskendskab. Eksempelvis henviser psykologerne Katherine Conger, Clare Stocker og Shirley McGuire (2009) til en lang række studier som argumenterer for, at søskendskaber i skilsmissefamilier er mere fjendtlige, ikke-støttende og distancerede end i ikke-skilsmissefamilier (fx Milevsky 2004, Riggio 2001 i Caspi 2011; Panish & Stricker 2001; Poortman & Voorpostel 2009; Sheehan et. al. 2004). Conger og McGuire argumenterer dog også for, at søskende kan have en positiv og støttende effekt på børn og unge i skilsmissefamilier, men de feminiserer denne støtte idet de argumenterer for, at det primært er søstre som støtter deres brødre (Conger, Stocker & McGuire 2009). Endelig er der forskere som argumenterer for, at familieskabet forsvinder efter en skilsmisse, og at det udelukkende er forældreskabet som består (Hydén & Hydén 2002).

Særligt psykologien/udviklingspsykologien har fokus på *birth-order* som determinerende for søskendskabet horisontalt/lateralt, men også vertikalt i form af forældre-børn relationer (Edward 2011, s.185; Sulloway 1996; Steelman et. al. 2002; Mauthner 2005; Mitchell 2003). Trods det massive fokus på mulige problematiske aspekter af forældres skilsmisse (Mitchell 2003; Hetherington 2006) argumenteres der for, at forskning i post-skilsmisse familier i højere grad er begyndt at interessere sig for faktorer, som er fordrende for børns resiliens, forsvar og strategier i forhold til at navigere i post-skilsmissefamilier. Kunz (i Ehrenberg & Regev 2011) argumenterer endvidere for, at søskendskaber kan være mere positive og stærkere i post-skilsmissefamilier end søskendskaber hvor forældrene er forblevet sammen.

Nordisk barndomssociologisk skilsmisse- og søskendeforskning

I nyere barndomssociologisk forskning flyttes det teoretiske og empiriske udgangspunkt fra familier *med* børn til børn *i* familier, det vil sige til komplekse forståelser af reciprocitet og gensidig afhængighed familiemedlemmerne imellem, frem for udelukkende at portrættere børn som værende afhængige og modtagere af forældres/voksnes omsorg (Haugen 2008, s.654). I den nyere familielivsforskning konstrueres familien mangfoldigt; som en fast, biologisk forankret enhed, en organisation med samme ressourcer, et netværk som kan bestå af en mængde sociale relationer, noget flydende og foranderligt som konstitueres i hverdagslivet (*doing family*) (fx Ahrne 1994, Bäck-Wiklund & Johansson 2003, Morgan 1996, Smart & Neale 1999; Ottosen 2012). Dele af familielivsforskningen og barndomssociologien argumenterer for at betragte familien som en proces (Morgan 1996), som et væv af levede relationer eller som roller og kategorier, som skal aktiveres,

altså konkretiseres, for at give mening (Davidoff, Doolittle, Fink & Holden 1998). Denne analytiske optik muliggør, at mangfoldigheden i familiebegrebet kan belyses, idet forståelsen af familien som roller, kategorier eller væv af relationer, som kræver aktualisering, bevirker at forskningen både kan problematiserer kernefamiliebegrebet samt åbne for andre familieformer. Måske er rollerne eller kategorierne i en kernefamilie ikke altid konkretiserede og aktive? Altså, kernefamilier hvor forældrene af forskellige årsager ikke evner forælderrollen og børnene derfor må påtage sig nogle roller, som ellers aktiveres af de voksne i familien. Man kan også forestille sig variationer inden for kernefamilier, hvor børn i større eller mindre grad har ansvar og opgaver som minder om forældrenes og derfor indtager roller, som i konteksten kan beskrives som forælderroller. Denne analytiske åbenhed over for forhandlingen af familiers roller i konteksten bevirker, at post-skilsmisefamiliers rollefordeling kan analyseres som et udsprede netværk af relationer, som konkretiseres i forskellige kontekster. Et eksempel på dette kunne være et barn, som konkretiserer sin rolle som lillebror til en større søskende, når han er hos sin mor, men derimod aktiverer en rolle som storebror til en ny søskende hos sin far og denne nye kæreste – variationerne er lige så mange som der er familiesystemer på kryds og tværs (Sjöberg 2000; Martin 2004; Abbey & Dallos 2004).

Laurie Kramer argumenterer for, at det ikke er kvantitetsfaktorer, som er afgørende i forhold til søskendeforhold, men nærmere kvaliteten af den tid som søskende tilbringer sammen (Tucker, McHale & Crouter 2001 i Kramer 2011). Den manglende forskning i søskendeskabets betydning for børn i skilsmisefamilier tilskrives blandt andet det euroamerikanske fokus på individualitet og kernefamilie (Watson & McGoldrick 2011). Denne begrebsmæssige indsnævring afføder bl.a. et massivt fokus på søskendeuvenskaber og skænderier, som primært beskrives som et vestligt fænomen med afsæt i individualisering, autonomi og konkurrence. Den tværkulturelle forskning i søskende fremhæver, hvordan andre verdensdele forstår søskendeforhold i en kontekst af "we-ness" i stedet for "I-ness" (Sandmaier 1995; Watson & McGoldrick 2011). Det kan derfor være produktivt at tænke i andre begreber end vestlige kernefamilieforståelser og normer, hvis man forsøger at belyse søskendeskaber på en nuanceret facon, som kan rumme modsætninger, ambivalens og kontraster (Ibid.). En del af forskningen i søskendeskaber synes at argumentere for, at jo mere tid søskende bruger sammen, jo tættere forhold får de (Watson & McGoldrick 2011, s.63), men er det nødvendigvis sådan? Forskningsprojektet Bevægelige søskendeskaber og den teoretiske tilgang heri, dvs. en barndomssociologi, der ser på interaktioner, processer og erfaringer og tager afsæt i børns egne stemmer og perspektiver af at være og have diverse former for søskende, vil både svare på og rejse nye spørgsmål som ovenstående. Det er således *laterale* relationer i

familier frem for de *vertikale*, der studeres, i tråd med nyere barndomssociologisk forskning (fx Ahlberg 2008; Smart et al. 2001).

En større dansk interviewundersøgelse foretaget af Det nationale Forskningscenter for Velfærd (SFI), fremhæver derimod positive aspekter af at have søskende før, under og efter en skilsmisse, hvorfor denne undersøgelse i højere grad fokuserer på børns egne oplevelser af deres søskendskab frem for kvantitative indikatorer for børns trivsel ved post-skilsmisse (Ottosen, Stage & Jensen 2011, s.168). Undersøgelsen påpeger også den generelle interesse for vertikale relationer (moder-barn, fader-barn) frem for relationer børn imellem i søskendeforhold (Mitchell 2003; Davidoff 2005). SFIs undersøgelse bygger på empiri fra 56 interviews med børn/unge, som bor i deleordninger hos begge deres forældre efter disses skilsmisse. Undersøgelsen har fokus på organiseringen af forældreskabet efter skilsmisse i familien (SFI 2002 i Ottosen, Stage & Jensen 2011) - men også på søskendskabet.

Informanterne beskriver generelt deres søskende ud fra begreber som kontinuitet og hygge, støtte og bonus (bonus gælder for både sociale og biologiske søskende). Også stedforældre beskrives overvejende nuanceret, for eksempel udtrykker en kvindelig informant, at hendes stedfar var den faktor, som gjorde moderens hjem "*mere hjemligt*", og en mandlig informant udtrykker sig således om sin stedfar: "*han stjal min mor, men i dag har vi et superfedt forhold*" (Ottosen, Stage & Jensen 2011, s.168). Informanterne påpeger også vanskeligheder ved at bo i deleordninger som eksempelvis oplevelsen af at bo i en kuffert, vanskelighederne ved at skulle omstille sig hver anden uge, ufleksibilitet, rigide deleordninger samt problemerne ved at bevare og vedligeholde venskaber i nærområdet af begge bopæle. Ottosen, Stage og Jensen kalder disse børn for "*familiens nomader*" (Ibid. s.38) som metafor for børnenes flytten frem og tilbage mellem forældre, hvor især "skiftedagen" fremstår som en central markør af besværligheder og logistiske udfordringer i forhold til det nomadiske liv.

Informanternes søskende beskrives som værende særligt vigtige i de tilfælde, hvor den ene forælder bor langt væk fra børnenes/de unges venner, hvor børnene oplever, at søskende bliver den tætteste legerelation i de perioder (Ibid. s. 89). I det hele taget beskriver informanterne deres søskende som et anker i en lettere sejlede og uforudsigelig hverdag, de vil ikke være adskilte og vil gerne følges i deleordningerne, altså have de samme skiftedage, antal dage og så videre, som deres søskende (Ibid. s.96). Informanterne fra SFI's undersøgelse fremhæver derudover materielle fordele ved deres forældres skilsmisse, såsom dobbeltferier, dobbeltjul, dobbeltgaver og dobbeltværelser, hvilket er lig med den norske sociolog Gry Haugens undersøgelser af materielle goder/monetære

fordele ved skilsmisser (Haugen 2005). Et af de centrale resultater fra SFI's undersøgelse er betydningen og vigtigheden af søskende, herunder fysisk at kunne følges med dem i deres nomadiske, postskilsmisse hverdagsliv samt det forhold, at søskende ses som en kontinuitetsskabende, stabilitetsfaktor og et meget væsentligt forankringspunkt (ibid. s.182).

Norske Dr.phil. Kristin Skjørten, cand.oecon. Ralf Barlindhaug og antropolog Hilde Lidén har skrevet bogen *Delt bosted for barn* (2007) på baggrund af et studie af norske familiekonstruktioner efter skilsmisse. Skjørten, Barlindhaug og Lidén interesserer sig for, hvorledes børnene i deres interviewundersøgelse med 42 børn i 8-18 års alderen opfatter henholdsvis biologiske og sociale søskende. Hilde Lidén argumenterer for, at både skilsmissec familier, policy-papirer og forskning inden for skilsmissec feltet, reformulerer ideer, forståelser og mål omhandlende kernefamilien ind i nye, postskilsmisse relationer (Levin 1994 i Ibid.). Lidén indskrives sig i nyere barndomssociologisk forskning (fx Smart et al. 2001), men analyserer alligevel det empiriske materiale ud fra traditionelle, vestligt indlejrede, individualiserede og kernefamilieinspirerede begreber (ibid.), hvor nyere familieformer kontinuerligt beskrives med udgangspunkt i traditionelle familieformer – fremfor i egen ret (Oyewùmí 1997; 2007). Tilknytning, samvær og lige behandling er ifølge Skjørten, Barlindhaug og Lidén de vigtigste faktorer i et positivt sted-/halvsøskendeforhold. Relationer til halv- og stedsøskende går på tværs af børnenes hjem; et eksempel herpå er en moder, som opfordrer sin datter til at fortsætte med at se datterens faders nye, nu ekskærestes, datter (Skjørten, Barlindhaug & Lidén 2007, s.219). Informanterne beskrev stort set alle sammen, at de havde gode forhold til deres halv- og stedsøskende, mens deres stedforældre beskrives som vigtige omsorgspersoner, tillægsressourcer og som værende problematiske relationer (Ibid. 224). Dette understreger kompleksiteten og nuancerne i børns relationer til deres udvidede, postskilsmissec familie, hvilket ikke kan indfanges dikotomisk men må fremskrives, således at "sprækkerne", det ambivalente og det modsigende, også kan inkluderes.

Sociolog Jenny Ahlbergs ph.d. afhandling: *Efter kärnfamiljen. Familjepraktiker efter skilsmässa* (2008) bidrager med perspektiver i forhold til dette forskningsprojekts interesser. Ahlberg har foretaget in-depth interviews (Kvale 1983) med tolv unge mellem 21 og 29 år, som alle har oplevet at deres forældre er blevet skilt. Ahlberg interesserer sig for, hvordan de unge definerer *familie*, og hvordan de forstår og forhandler familiens grænser og familiære forhold i den omorganisering af familielivet, som er implicit efter en skilsmisse. Ahlberg er, lig med dette forskningsprojekt, inspireret af nyere, barndomssociologisk forskning, hvori børn betragtes som

agenter samt kreative subjekter, og i særlig grad af Carol Smart og dennes forståelse af, ”*doing family*” (Silvia & Smart 1999). Det betyder, at Ahlberg forstår og analyserer familieliv ud fra en flydende, konstrueret og forhandlende tilgang, hvori fasttømrede kategorier og begreber er i evig tilblivelse og kontekstualiseres hos den enkelte familie.

Ahlberg argumenterer ud fra sine interviews for, at den vigtigste familie-konstituerende faktor er solidaritet og tæthed, efterfulgt af at være blodsbeslægtet/formelt i familie samt det at dele hverdagsliv (Ahlberg 2008). Det betyder, at Ahlbergs informanter gør op med fasttømrede kategorier som kernefamilie, biologiske bånd og familieliv og vægter flyvske begreber som solidaritet og tæthed som det mest kendetegnende for en familie. Dette brud med faste definitioner afspejles også i informanternes beskrivelser af, hvorledes familiegrænserne forhandles over tid fremfor permanent i forbindelse med bruddet. Denne løbende forhandling af grænser for familien indebærer muligheden for, at nye medlemmer (såsom stedfar/stedmor/stedsøskende) kan rummes inden for familiens grænser. Ahlberg beskriver, hvordan post-skilsmissec familier er karakteriserede ved både ”*connectedness*” og ”*separateness*” på en unik facon, da eksempelvis mængden af tid, de forskellige aktører i familien tilbringer sammen, ikke nødvendigvis er indikator for, hvor tætte familiemedlemmerne føler sig. Ahlberg deler de familiære forhandlinger op i henholdsvis eksplicite, implicite og indirekte forhandlinger, hvor hendes unge informanter primært havde reel ”forhandlingskraft” i forhold til hverdagslige forhandlinger men ikke i forhandlinger om, hvorvidt de skulle bo hos deres mødre eller fædre efter skilsmissen (Ahlberg 2008, s.179). Ahlbergs informanter beskriver, hvordan deres forældres nye partnere gradvist deltog i hverdagsforhandlinger både direkte og indirekte, hvilket opfattes som både positivt og negativt af informanterne.

Informanterne beskriver forældrenes nye partnere som ”udenforstående”, særligt i begyndelsen af forholdet, men informanterne fortæller også om ambivalens i forhold til nye partneres involvering i forhandlinger, idet en (for) lille involvering opfattes som manglende interesse for barnet/familien, men en (for) stor involvering opfattes som upassende (Ibid.; Smart et al. 2001). Ahlberg beskæftiger sig ikke i væsentlig grad med informanternes søskende og stedsøskende, de nævnes dog jævnligt af informanterne selv, ofte som en del af en bisætning eller som forklaring på andre forhold. Søskende og stedsøskende ses som et aktiv, en ressource og en kilde til både glæde, irritation, skænderier og stort sammenhold – hvilket understreger nødvendigheden af at betragte søskendskaber som dynamiske, foranderlige og til forhandling (Ahlberg 2008). Ahlberg konkluderer med at argumentere for, at *familien* i høj grad er et refleksivt

projekt for skilsmissebørn, og at samfundsinstitutioner som familie, barndom og nære relationer konstitueres i hverdagslivet – ved middagsbordet, til jul, på fødselsdage, mv. (Ibid.).

Monetære eller materielle faktorer kan være væsentlige fællesskabsmarkører i familien, men måske er relationen mellem penge/gaver og kærlighed særlig interessant i skilsmisefamilier og bevægelige søkendeskaber? Den norske sociolog Gry Haugen interesserer sig netop for dette aspekt og tager udgangspunkt i interviews med 14 skilsmisefamilier og særligt interviews med de 25 børn mellem 10-18 år, som lever i disse post-skilsmisefamiliekonstellationer (Haugen 2005). Haugen tager teoretisk afsæt et helt andet sted end de fleste undersøgelser på skilsmisse/familielivsområdet, nemlig i de økonomiske sociologer Marcia Millman (Millman 1991) og Viviana Zelizer (Zelizer 1993, 1997, 2000, 2002) og udfordrer det sociologiske skel mellem kærlighed og penge. Haugen er inspireret af Carol Smart og tager på den vis afsæt i den nyere barndomssociologiske forståelse af børn og barndom, hvori børns egne perspektiver er et naturligt udgangspunkt for analyser af barndoms- og familieliv (Haugen 2007, 2008; Smart 2002; Corsaro 1997; James & Prout 1997). Haugen interesserer sig for børn i post-skilsmisefamiliers forståelser af og refleksioner over økonomiske forhold samt på hvilke måder, disse kan være forbundne til kærlighed. To-tredjedel af forældrene i Haugens interviewundersøgelse svarede, at de havde færre økonomiske ressourcer efter skilsmissen, hvilket også bekræftes og understreges som en potentiel meget problematisk faktor i dele af den internationale litteratur på området (fx Coleman 1990; McLanahan & Sandefur 1994; Amato 1993; Wallerstein et al. 2002). Haugens informanter italesætter også denne nedgang i økonomisk rådighedsbeløb, men den transformeres af en informant, Petter, og hans venner i en lignende situation til noget positivt, idet de italesætter sig selv som ”scholarshipkids”, hvilket skal forstås som den norske velfærdsstats økonomiske håndsrækning til lavindkomstfamilier. På den vis konstrueres skilsmissen som en økonomisk ressource og ikke udelukkende som havende en negativ påvirkning af familielivet (Haugen 2008).

Et andet interessant aspekt af forholdet mellem kærlighed og penge i post-skilsmisefamilier er informanternes fortællinger om deres stedforældre. Informanterne berettede nemlig generelt om deres stedforældres økonomiske bidrag til deres familiers husholdning, hvilket muliggjorde eksempelvis en flytning til et større hus eller blot, at familiens daglige økonomiske situation blev forbedret. Samtidig kan penge også betyde svigt, jalousi og skuffelse for skilsmissebørn, navnlig i forhold til oplevet forskelsbehandling af stedsøskende, som får flere gaver, penge, mv. end de selv gør. Her bliver penge eller materielle goder en form for omsorg, som skal fordeles ligeligt for at blive oplevet som retfærdig (Haugen 2008). Haugen interesserer sig også

for omsorg i post-skilsmisefamilier, her særligt for aspekter af, hvad hun betegner som *omsorgsfulde børn* (*Caring children*). Haugen tager udgangspunkt i ”*caringscapes*” (McKie et al. 2002; Haugen 2007) som et afsæt til at diskutere tidslige og rumlige aspekter i forhold til post-skilsmisefamiliens omsorgspraksisser. Haugen ønsker at distancere sig fra vestlige forståelser af omsorg som en envejs proces fra en voksen som omsorgsgiver (far/mor) til et barn som omsorgstager og argumenterer på den måde for at analysere anderledes omsorgsruter som eksempelvis omsorg fra et barn til en voksen forælder. Haugen skriver, at der hidtil kun findes få ikke-kliniske studier af børns omsorg (Brannen et al. 2000; Smart et al. 2001), men at der derimod er stor interesse inden for såkaldt klinisk litteratur, altså forskning med psykologisk/psykiatrisk udgangspunkt (Butler & Astbury 2004), hvori forskere og praktikere primært har fokuseret på de negative effekter af børns omsorg for deres forældre. Haugen introducerer til diskussionen af omsorgsbegrebet (se Thomas 1993) distinktionen mellem *omsorg som arbejde/pligter* og *omsorg som følelser*, moralske/etiske aspekter af omsorg og omsorg som et forhold (Ruddick 1998). *Caringscapes* er en metafor for det landskab eller terræn, som mennesker navigerer i, et foranderligt, dynamisk og komplekst landskab, som omfatter både oplevelser af og forventninger til omsorg. Haugen interesserer sig for, hvordan børn forstår og manøvrerer inden for omsorgslandskabet, og stiller spørgsmål til hvilke former for omsorgsruter børn betræder, samt hvorledes disse er influeret af tidslige og stedslige referencer (Haugen 2008, s. 657). Haugen analyserer det samme empiriske grundlag som førnævnte undersøgelse af sammenhængen mellem kærlighed og penge og fremskriver eksempler på børn som, tager et stort ansvar for deres søskende samt praktiske, huslige opgaver.

Haugen identificerer tre omsorgsruter, som børnene indtager; ”pengepres” (*moneysqueeze*), ”følelsesmæssige hensyn” (*emotional considerations*) samt ”tidspres” (*time squeeze*) (Ibid. s.659). Pengepres er eksempelvis penge som en måde at drage omsorg ”på distance”, hvor den fraværende forælder sørger for at give penge og materielle goder som en form for kompensation for sit fravær. Pengepres belyser desuden, hvordan vestlige samfund er indrettet efter to personers indkomster, og kan derfor være en måde at tydeliggøre, hvordan strukturelle omstændigheder også indvirker på post-skilsmisefamiliens liv. Nogle af børnene i Haugens undersøgelse betegner sig selv som ”støddæmpere”, altså som et værn mod, at forældrene bliver kede af det eller vrede over handlinger eller udtalelser, som deres forhenværende partner gør/siger. Denne støddæmpende adfærd betegner Haugen som en omsorgsrute af følelsesmæssige hensyn, eksempelvis vælger børn ofte at bosætte sig hos den forælder, som de har mest ondt af, eller den

som de tænker, har lidt mest i forbindelse med skilsmissen (Moxnes 2003). Haugen argumenterer dermed for eksistensen af en moralsk dimension i forhold til børns omsorgsovervejelser/strategier.

Internationalt kvalitativt og barndomssociologisk/antropologisk inspireret forskning

Det internationale, kvalitative forskningsfelt inden for skilsmisse og søskendeskaber, er ligeledes karakteriseret af forskning, som har et psykologisk udgangspunkt. De psykologiske studier, som præsenteres i nedenstående, har dog et fælles udgangspunkt i en fænomenologisk interesse for børn/unges egne forståelser og perspektiver i forhold til skilsmisse og/eller deres søskendeskab. Psykologerne Sofie DJ Maes, Jan De Mol og Ann Buysse har forsket i 11-14 årige børns narrativer om deres forældres skilsmisse (2011). De væsentligste perspektiver fra de fokusgruppeinterviews, som forfatterne foretog med børnene, var børnenes behov for og evne til at konstruere meningsfuldhed i forhold til deres forældres skilsmisse samt børnenes egne følelser og oplevelser af at være betydningsfuld i familiens forandringer. Maes, De Mol og Buysse argumenterer for, at forskning i skilsmissec familier hidtil har taget udgangspunkt i et forælder-barn, *top-down* forældreskab, hvor forældrene ses som de aktive agenter og børnene som passive modtagere. Forfatterne foreslår, at forskning i skilsmissec familier bør tage afsæt i, at indflydelse, oplevelser og agenthed konstrueres fra både forældre og børn i et komplekst, gensidigt system (Ibid.). Psykolog David Shumaker og kollegaer (2011) opridser tre faktorer, som de finder særligt kendetegnende for søskendeskaber, nemlig symmetri i magtforhold, som er medkonstruerende for børns udvikling af forhandlings- og konfliktløsningsevner, søskendeskabets tidlige karakter, som er unik i forhold til de øvrige relationer i et menneskeliv, og slutteligt det forhold, at søskendeforhold er følelsesmæssigt intense (Shumaker et al. 2011). Shumaker og kollegaer argumenterer for, at skilsmisser mest af alt intensiverer det forhold, som søskendeskabet havde før skilsmissen, fremfor at ændre det fundamentalt (Abbey & Dallos 2004), samt at den måske mest betydningsfulde faktor for søskendeskabets karakter er forældrenes konfliktniveau før, under og efter skilsmissen (Shumaker et al. 2011; Hauser 2005; Weigel & Donovan 2006).

Professor i psykologi Rudi Dallos og psykolog Caroline Abbey problematiserer de talrige kvantitative risici-fokuserede studier af børn/unges erfaringer med skilsmisser og ønsker at fremanalysere perspektiver, som kan belyse skilsmisseres muligheder for, at børn/unge kan få et tættere eller bedre forhold til deres søskende. Abbey og Dallos argumenterer samtidig for, at børn/unge, som vokser op i skilsmissec familier, kan være mere modstandsdygtige end deres

jævnaldrende, som vokser op i kernefamilier. Forskerne argumenterer desuden for, at forskningens konsekvente afsæt i kernefamilien og dens begreber er kontraproduktiv i forhold til at beskrive og analysere skilsmissec familier. Forskerne henviser til det engelske udtryk "*broken homes*" (Wallerstein et al. 2002), som ofte anvendes i skilsmissec forskning, hvilket de mener giver negative konnotationer (Abbey & Dallos 2004, s.244).

Abbey og Dallos har udført semistrukturerede interviews med otte unge kvinder hvis forældre var blevet skilt inden for en årrække af 2-15 år (2004). Kvinderne blev interviewet individuelt, altså uden deres søskende, hvilket er interessant, når nu formålet med undersøgelsen er, at undersøge forældres skilsmissec indflydelse på søskendeforhold. Informanterne beskrev, hvordan de oplevede, at aldersforskelle mellem dem og deres søskende var en væsentlig faktor i deres indbyrdes forhold *før* deres forældres skilsmissec, hvorimod informanterne oplevede, at denne aldersforskel blev udvisket *efter* forældrenes skilsmissec og dermed mistede sin store betydning. Dette skyldes, ifølge informanterne, at skilsmissec fungerede som en "samlende" faktor i deres søskendeforhold, hvilket havde medvirket til, at deres forhold havde forandret sig til det bedre efter skilsmissec. Informanterne beskrev, at de følte sig tættere på deres søskende efter skilsmissec, særligt efter "genstabiliseringen" af familien i forhold til flytning til ny bopæl, etablering af samvær med ikke-samboende forældre, mv. Informanterne beskrev desuden, at de havde fået en ny forståelse for deres søskendes kompetencer og hensigter, hvilket bevirkede, at søskendeflokken oplevede at kunne stå sammen som et "team" over for forældrene, både i forhold til dagligdags forhandlinger, og også når forældrene blev oplevet som utilgængelige på grund af egne problemer. Abbey og Dallos informanter beskrev samtidig, at deres post-skilsmissec stress og problematikker, mindskedes markant når forældrenes problemer/skænderier/stress mindskedes – dette er i overensstemmelse med andre forskere inden for skilsmissec feltets konklusioner (fx Dunn 1984; Dowling & Barnes 2000; Kramer i Caspi 2011).

Jonathan Caspi, ph.d. i Family Studies, er redaktør for antologien *Sibling Relationships* med bidrag fra en bred skare af udviklingspsykologer, kliniske psykologer, forskere i socialt arbejde og læringsteoretiske forskere (Caspi 2011) samt bogen *Sibling aggression treatment* (Caspi 2012). Sidstnævnte er udpræget henvendt til praktiserende psykologer, som møder søskendeaggression i deres praksis, hvorfor den ikke vil blive gennemgået i nærværende forskningsoversigt. Caspi introducerer til førstnævnte antologi ved at understrege den manglende og mangelfulde forskning i søskendes kabler, hvorfor han opfordrer forskere og praktikere til at "tænke søskende" (think siblings) i deres arbejde. Caspi afrunder endvidere antologien ved at opfordre

forskere til at analysere socialiteten i søskendeskaber og søskendeprocesser frem for det enkelte individ heri. Caspi henviser desuden til, at forskere i søskendeskaber bør have øje for det mundane, det hverdagslige eller det, som tages for givet – altså de små, almindelige handlinger og relationer mellem søskende. Caspi argumenterer for, at det er disse oplevelser, som er de mest informative i forhold til at udvikle nuancerede forståelser af søskendeskaber, og at det er disse, som kan informere forskning om søskende socialiseringsprocesser på både små og store skalaer (Caspi 2011, s. 378).

Laurie Kramer, som er en af antologiens bidragsydere, undersøger ”støttende søskendeskaber” og argumenterer for, at det måske vigtigste aspekt af søskendeforhold er den fælles viden, som de deler qua deres opvækst i samme familie. På den vis er søskende de eneste som ved, hvordan det er at vokse op i den givne familie, hvorfor der ligger uendelige muligheder for at bruge hinanden til støtte, hjælp og deling af udfordringer og positive aspekter af familielivet og søskendeskabet. Denne pointe, at søskende ved det samme om at vokse op i samme familie, kan dog anfægtes, da familier ikke nødvendigvis er homogene, og der vil naturligvis være forskel på, hvorledes hvert enkelt familiemedlem oplever dét at være en del af netop dén familie (Ahlberg 2008). Kramer distancerer sig fra den traditionelle, udviklingspsykologiske opdeling af karakteristika ved søskendeskabet, som er kendetegnet ved, at søskende beskrives som havende (mindst) følgende to sider; de affektive handlinger (varme, involvering, loyalitet) og de instrumentelle handlinger (undervisning, hjælp, trøst, omsorg). Kramer argumenterer i den forbindelse for, at det ikke er kvantitetsfaktorer, som er afgørende i forhold til karakteren af et søskendskab, men nærmere kvaliteten af den tid, som søskende tilbringer sammen. På den vis åbner hun op for, at søskende kan være hjælpsomme, støttende og værdifulde for hinanden i forbindelse med forældres skilsmisse – uanset mængden af tid - hvad enten det er hverdagstid eller historisk tid, som de tilbringer sammen før/under/efter (Kramer i Caspi 2011).

Familieterapeuterne Marlene F. Watson og Monica McGoldrick (Ibid.) argumenterer, i modsætning til Kramer, for at det *netop* er mængden af tid, som søskende tilbringer sammen, som afgør kvaliteten af deres søskendeforhold, hvilket de problematiserer i forhold til skilsmisse. Watson og McGoldrick ønsker endvidere at diskutere kulturelle aspekter af søskendeskaber og argumenterer for, at kultur og søskendeforhold er intrinsisk forbundne, og kritiserer forskere inden for skilsmissefeltet i at tage afsæt i ”vestlige” begreber som individualisering, autonomi og konkurrence. Watson og McGoldrick argumenterer samtidig for, at netop dette afsæt i vestlige kategorier er årsag til, at forskning i søskendeskaber er et underprioriteret emne. Det er dog

vanskeligt for forfatterne selv at skrive sig op imod eller uden om disse kulturelle kategorier; det viser sig blandt i deres determinering af, at sted-/halvsøskende ikke er så tætte som biologiske søskende (Ibid. s.68f) samt af deres teoretiske udgangspunkt i den vestlige, psykologiske litteratur og forskning. Samtidig understreger Watson og McGoldrick deres ambivalens i forhold til at beskrive sted-/halvsøskende, idet de understreger, at informanter generelt beskriver deres halv-/stedsøskende som slægt (*kin*), hvilket medfører, at forskere også bør tænke i slægtsskabstermer i forhold til halv-/stedsøskende.

Klinisk psykolog ph.d. Marion Ehrenberg og psykolog Rotem Regev diskuterer søskendeskab i skilsmisefamilier med udgangspunkt i nyere skilsmiseforskning, som har fokus på de potentielt positive aspekter af en skilsmisse og dermed distancerer sig fra et udpræget negativt fokus i skilsmiseforskning (Ehrenberg & Regev i Caspi 2011, s.273f). Forfatterne pointerer samtidig den væsentlige mangel på forskning i skilsmisens betydning for søskendeskab og opfordrer til yderligere forskning i børns egne forståelser af og betydningsdannelser omkring forældres skilsmisse. Ehrenberg og Regev kritiserer også den del af skilsmiseforskningen, som analyserer skilsmisse som en isoleret faktor, hvilket alene afgør forældres konfliktniveau og dettes sammenhæng med søskendeskabets trivsel, frem for at anlægge en processuel forståelse af konfliktniveau og dettes betydning for søskendeskab (Poortman & Voorpostel 2009). Ved at inddrage tidlige faktorer kunne det illustreres, at skilsmisens konflikter blandt forældre ikke nødvendigvis behøver at betyde længerevarende problematikker for post-skilsmisse børn, selvom det kan være problematisk både for individuelle børn og for søskendeskabet, hvis forældres høje konfliktniveau fortsætter (fx Dunn 1984; Dowling & Barnes 2000; Kramer 2011 Ottosen; Stage & Jensen 2011; Ahlberg 2008).

Professor i udviklingspsykologi Rosalind Edwards (2008) bidrager med et interessant aspekt i forhold til søskendeskab, nemlig søskendes socialisering og relationer "ude i verden", altså i søskendeskabets fysiske nærområde. Edwards argumenterer for og viser med empiriske eksempler, at søskende udvider børns fysiske bevægelsesmuligheder, idet de kan "holde øje med hinanden", den ældre kan passe på den yngre, søskende kan formidle normativ opførsel og ikke mindst udvide samt vedligeholde sociale netværk (Edwards i Klett-Davies 2008). Sociolog Samantha Punch's bidrag til ovennævnte antologi (Ibid.) eksemplificerer hvordan *birth-order* i søskendeskab ikke nødvendigvis er et statisk fænomen, men forhandles kontekstuel iblandt søskende. Punch's empiriske materiale består af in-depth interviews med 90 børn i alderen 5-17 år, som kommer fra 30 forskellige familier af blandet baggrund i Skotland. Materialet benytter hun til

at vise, hvordan børn i søskendesker både accepterer og gør modstand mod magtrelationer i deres søskendeforhold. Informanternes søskendesker består af tre biologiske søskende, og stort set alle er samboende med begge biologiske forældre, hvorfor Punch tager forbehold for at generalisere perspektiver fra undersøgelsen til eksempelvis søskendeforhold i skilsmissefamilier. På trods af dette belyser artiklen interessante former for børns betydningsdannelser i aldershierarkier i søskendesker, hvor det tydeliggøres, at nogle roller som eksempelvis den yngste, mellemste og ældste, godt nok betyder visse privilegier og ulemper, men at disse stadig forhandles i konteksten. Søskende udveksler og forhandler om forbrugsgoder som legetøj, spil, slik, penge samt arbejdsopgaver i hjemmet, hemmeligholdelse af viden, som forældrene ikke må få adgang til, og adgang til udvidet netværk, mobilitet, forlængelse af sengetider mv. (Punch i Ibid., s.44). Punch har udover ovenstående artikel publiceret flere artikler på baggrund af samme empiriske materiale, hvor hun bl.a. diskuterer metodiske implikationer ved at forske i søskendesker (Punch 2007), samt en artikel hvor hun analyserer søskendes "backstage" (Goffman 1959) opførsel over for hinanden ud fra fællesnævnerne som tid, sted og viden (Punch 2008).

Læringsteoretiske aspekter

En del af forskningen i søskendeforhold har en læringsteoretisk interesse og belyser søskenderelationer inden for en ramme af læring og skolestisk udvikling, hvor eksempelvis en ældre søskendes højtlesning for en yngre søskende udvikler begges læsefærdigheder markant (fx Budak & Chavajay 2012; Sokal & Piotrowski 2010; Rabain-Jamin, Maynard & Greenfield 2003). Denne læringsteoretiske interesse i søskendesker udspringer ofte fra den udviklingspsykologisk orienterede forskning, hvilket indebærer et fokus på birth-order som læringsafsæt, dvs. børns rækkefølge i søskendeflokken er afgørende for deres lærings- og udviklingsmuligheder (fx Mitchell 2003; Rowe 2007; Sulloway 1996; Steelman et al. 2002). Denne læringsforståelse udlægges fra et top-down perspektiv, altså at læring videregives eller videreformidles fra en aktiv agent, storesøster/storebror, til en passiv modtager - lillebror/lillesøster. Samtidig er der et stort fokus på risikofyldte faktorer i forhold til søskendes indflydelse på hinanden, dvs. de ældste søskendes indflydelse på yngre søskende i forhold til negative faktorer som rygning, alkoholforbrug, stofmisbrug, "afvigende adfærd" samt præstationer i skolemæssige sammenhænge (Ibid.; Linares, Li & Shrout 2007; Steelman et al. 2002).

Ud af kernefamiliens snævre greb: Transnationale perspektiver på søskendesker

Den transnationale forskning åbner op for andre forståelser af søskendesker end den euroamerikanske, hvilket muliggør andre blikke på søskendesker end den euroamerikanske terminologi indbyder til (Weisner 1982; Cicerelli 1995; Nuckolls 1993; Madianou & Miller 2012). Selv studier, som netop argumenterer for nødvendigheden af at undersøge søskendesker med en kontekstuel og begrebsmæssig følsomhed, reproducerer euro-amerikanske analytiske foci som fx konflikter, skænderier, jalousi og rivalisering i søskendeskeret (fx Beals & Eason 1993). Det er interessant at undersøge hvilke forståelser af søskende, der er dominerende i andre kulturer end den euro-amerikanske, eksempelvis den sydindiske kontekst. Charles Nuckolls og M.V. Krishnayya (2010) har forsket i forholdet mellem søskende og forholdets betydning for både hverdagslivet og andre relationer heri i en sydindisk fiskerby. Nuckolls har lavet etnografisk feltarbejde her fra 1977-2010 og analyserer søskendeskerets praksisser og betydningen af søskendeskeret på den baggrund. Nuckolls og Krishnayya påviser, hvordan søskende er "tyngdepunktet" i den sociale kontekst i Sydindien, hvilket betegnes som mere betydningsfuldt end forholdet mellem ægtefolk. Forfatterne argumenterer for, at søskendesker må analyseres "inde" fra en lokal kontekst, idet vestlige (udviklings)psykologiske teorier og begreber ikke giver mening i en *sociocentric* kultur som den sydindiske. Her måles velbefindende og fremgang ikke ud fra individuelle parametre, men ud fra det sociale netværk og i særlig grad ud fra ens søskendeforhold. Søskendeforholdet er både afgørende for, om man kan brødføde sin familie, idet økonomien i lokalsamfundet er baseret på en særlig bytteøkonomi mellem søskende, og determinerende for hvordan ens ægteskab fungerer. Man gifter sig nemlig med sin fætter eller kusine og er derfor meget afhængig af sine forældres relation til deres broder/søster i forhold til sit ægteskab, men bestemt også i forhold til egne børns kommende ægteskab (Nuckolls & Krishnayya 2010).

I den filippinske kontekst er søskende ofte mindst lige så tæt sammenvævede som børn og forældre, hvis ikke tættere, hvilket medfører en række privilegier, men også et stort ansvar, særligt for den ældste i søskendeflokken. Dette er sammenfaldende med vestafrikanske praksisser i forhold til søskendeansvarsfordeling, hvor den ældste fx må påtage sig ansvaret for de yngre søskendes uddannelse, hvilket betyder en stor økonomisk byrde (Madianou & Miller 2012; Piot 2011). Transnationalt søskendesker og transnationalt moderskab giver interessante perspektiver på forholdet mellem søskende, idet disse tætte, men distancerede forhold, kan belyse nogle af de dilemmaer, som moderne familier i en dansk kontekst oplever. Transnationale søskendeforhold er karakteriserede ved, at en eller flere i et søskendesker er migreret sammen med den ene eller begge

forældre, hvorfor den/de tilbageværende søskende opfostres af en slægtning i oprindelseslandet. Adskillelsen fordrer, at søskende må anlægge kreative metoder til at holde kontakt, hvilket ofte bliver i form af kommunikationsmedier (som fx tele/videotjenesten Skype) og sociale medier (som Facebook) hvor de migrerede og tilbageværende søskende kan kommunikere via en bred palet af medierende flader (Mummert 2009). Transnationalt moderskab og relationen mellem migrerede mødre og tilbageværende børn deler fællestræk med forskning i transnationale søskendeskab. De transnationale migrantmødre opretholder en daglig kontakt med deres børn via lignende kommunikationsflader og konstruerer et effektivt, tæt og kærligt moderskab på distance (Madianou & Miller 2012; Parrenas 2005; Fresnoza-Flot 2009, Punch 2012). De transnationale moderskaber kan bidrage med interessante perspektiver til post-skilsmisse familier, idet de utraditionelle familier kan belyse, hvordan distancerede og reorganiserede familieliv konstitueres på tværs af landegrænser og kernefamiliens snævre definitoriske bånd. Søskeneskab har en dobbelt betydning i de transnationale moderskaber, idet de transnationale mødre ofte selv er en del af et større søskendeskab og migrerer fra egne børn, som jo også udgør et søskendeskab i oprindelseslandet (Ibid.). De transnationale mødre har derfor et dobbelt ansvar som en søskende i en søskendeflok, samt som mor *for* en søskendeflok. Førstnævnte, kvindens placering i egen søskendeflok, medfører et stort økonomisk ansvar overfor hendes søskende og endvidere et økonomisk ansvar for kvindens søskendes børn, dvs. hendes nevøer og niecer. Kvindens egne børn, det tilbageværende søskendeskab, opfostres ofte af ældre i familien, andre kvindelige medlemmer af slægtsskabet eller af en betalt barnepige (Ibid.), mens deres mødre arbejder i udlandet. De tilbageværende søskendeskab finder ofte støtte i hinanden, i forhold til både praktiske og følelsesmæssige aspekter af deres mødres migration, fx hjælper de hinanden med de praktiske udfordringer i at kommunikere på diverse platforme. Det er som regel de ældste søskende, særligt piger i søskendeskabet, som overtager en del af deres mødres familiære forpligtelser i forbindelse med mødres migration, i form af omsorg for mindre søskende, fx supervision af deres skolegang, huslige pligter, omsorg for familiemedlemmer mv. (Ibid.; Aguilar 2009). Den ældste pige i søskendeflokken overtager også mindre konkrete, mere komplekse omsorgsopgaver som "oversætning" af den migrerede moders behov og krav til de yngre søskende i form af videregivelse af medierede samtaler med moderen, hvor hun formulerer informationer, regler og retningslinjer til de yngre søskende (Madianou & Miller 2012, s.95).

Det er også interessant at drage paralleller fra temaer, som der ofte henvises til i "vestlig" skilsmissecforskning, nemlig børns inddragelse i deres forældres problemfyldte

kommunikation samt fordeling af pengegaver og materielle goder (fx Ahlberg 2008; Abbey & Dallos 2004; Dowling & Barnes 2000; Mummert 2009; Haugen 2005). De ældste i søskendeflokken bruges ofte, i lighed med den vestlige kontekst, som mediatorer mellem de adskilte forældre i de tilfælde, hvor den migrerede mor og den tilbageværende far har et konfliktfyldt forhold. Desuden er storesøstre i søskendeflokken ofte ansvarlige for modtagelse og fordeling af de penge, gaver og brugsgoder, som den migrerede mor sender hjem til Filippinerne, hvorfor søskendeflokkens storesøster udsættes for et stort ansvar og et stort dilemma i forhold til at fordele disse retfærdigt. Ud over denne vanskelige opgave må storesøsteren også forholde sig til de yngre søskendes jalousi og rivalisering over penge og brugsgoder – en lignende problematik som forekommer i vestlige søskendeflokke, både i kernefamilier og i post-skilsmisse familier (Ibid.; Miller 2007). Der findes både positive og negative aspekter af søskende-*caretaking*, både i vestlige og ikke-vestlige kontekster. Positive aspekter som fx socialisering, kulturelle modeller/forældres normer, motorisk udvikling, reciprocitet, ansvarlighed, stabilitet og oplevelser af at være betydningsfuld i familien. De negative/problematiske aspekter beskrives som overbebyrdelse, fysisk afstraffelse som en opdragelsesmetode samt dårlig økonomi (Selwyn & Nandy 2011; Hafford 2010; Roth, Lindley & Ashley 2011).

Med denne korte afstikker til diverse aspekter af transnationalt familieliv, vil vi nu bevæge os tilbage til den vestlige kontekst.

"Du bor i en hule" - Børn af fængslede fortæller

45.000 danske børn under atten år har mindst en forælder, som har været fængslet, og mellem 4.000 og 7.000 danske børn har en forælder, der afsoner en dom (Molbech 2009). Den begrænsede litteratur, som findes inden for området, italesætter ikke eksplicit forholdet mellem søskende som en resiliensskabende faktor men bidrager med værdifulde perspektiver i forhold til børns mestring af deres forælders fængsling (Ibid.; Christensen 1999; Grøftehaug 2004). Børn, hvis forælder/forældre er fængslet, oplever ofte følelser som skyld, skam, vrede, usikkerhed, gætteri, sorg og angst, somatiske problemstillinger, koncentrationsbesvær, udadreagerende adfærd, overansvarlighed mv. (Ibid. s.26). Forskere i børn af fængslede fremhæver, hvordan der generelt fremstilles et statisk billede af, hvordan en familie bør se ud - en kernefamilie med en far, en mor og to børn. Dette billede svarer ikke til realiteterne for mange familier i dag, hvor far, mor og børn er et udspreddt og vidtforgrenet netværk (Grøftehaug 2004). Forfatterne oplevede stor lettelse og interesse fra børn i forhold til at tale om deres forælders dom/fængselsophold, her et eksempel fra

en dreng 10 år: ”På Engelsborg kunne jeg lægge mine tanker, så jeg fik plads til det, børn normalt tænker på” (Ibid. s.35). Bøger, både fag- og skønlitteratur samt dokumentarfilm som omhandler børn af fængslede, fremviser mange historier om børn, som har passet deres søskende fra en meget tidlig alder, og er vokset op i massiv omsorgssvigt og blevet kriminelle – som alle fortæller om deres søskendeflok som en ressource under opvæksten (Molbech 2009; Grøftehaug 2004). Et andet problematisk aspekt af at enten den ene eller begge forældre fængsles er, at børn/unge, som hidtil har taget et endog meget stort medansvar for deres yngre søskende, oplever at blive adskilt fra dem, når en eller begge forældre bliver fængslet. Så kommer børnene ofte i hver deres plejefamilie eller døgninstitution (Christensen 1999). Dette opleves som et meget stort problem og som endnu et brud i en nær relation oven i det brud, som selve adskillelsen fra den/de forældre som bliver fængslede, er. Desuden beskrives det ofte, at større børn påtager sig et stort ansvar for familien og især for yngre søskende, når den ene eller begge forældre er fængslet (Ibid. s.99). Besøg i fængslet er fra børnenes side også i høj grad motiveret af et ønske om at tjekke, om deres far/mor overhovedet er i live, har det godt, ikke er syg og om hun/han bor under ordentlige forhold (Ibid.; Grøftehaug 2004).

Filmen ”Et hul i himlen” (Brask 2007) portrætterer tre børn hvis far og/eller mor sidder i fængsel. Seerne får ikke megen information om børnenes søskendeforhold, men to af de børn, der portrætteres, ses ofte sammen med deres søskende derhjemme og i den ældste piges tilfælde, i forbindelse med besøg i fængslet, hvor hendes mor afsoner sin dom. Anette Nesmith og Ebony Ruthland har interviewet 35 børn om deres oplevelser ved at have en mor eller far i fængsel. Forfatterne henviser til den manglende forskning i børns egne perspektiver og tanker om deres særlige situation og kan kun henvise til journalistiske beretninger herom (Bernstein 2005). Forfatterne henviser endvidere til søskende, som kollektivt tager sig af deres fængslede far, og også af deres mors omsorgsbehov, og sammenligner denne praksis med skilsmissec familier hvor moderen/forældremyndighedsindehaveren ofte er gatekeeper i forhold til, hvor ofte børn ser deres ikke-samboende forælder samt eventuelle halv-/stedsøskende (Nesmith & Ruthland 2008, s.1124). Der eksisterer desuden en lille mængde forskning i søskende, som har en eller flere fængslede søskende (Meek 2008), men søskende til fængslede storebrødre/-søstre er et understuderet fænomen. Meek beskriver, hvordan informanterne berettede om, at tætheden, nærheden, støtten forsvinder når en søskende fængsles. Børnene/de unge beskriver mange af de samme følelser (ensomhed, nervøsitet for deres søskendes velbefindende, bekymringer, mv.) som de har, når det er

deres forældre der er fængslet, men der nævnes ikke *andre* søskende som en støttemulighed for de tilbageværende, ikke-fængslede søskende (Ibid.).

Elektroniske ressourcer og børnelitteratur

Hjemmesiden Børns Vilkår har en Børnebrevkasse⁴ hvor børn skriver breve til en rådgiver om alle mulige emner, herunder om deres egne oplevelser med og spørgsmål til emner som skilsmisse/stedforældre/stedsøskende mv. Enkelte af børnenes breve handler specifikt om deres forhold til søskende/sted- eller halvsøskende efter deres forældres skilsmisse, men søskende nævnes i det hele taget ofte i de andre breve og beskrives som værende en kilde til støtte, skænderier, glæde og som værende meget betydningsfulde. Hjemmesiden farmorogbørn⁵, henvender sig til forældre, er skrevet i et klart og tydeligt sprog og indeholder mange artikler i forhold til alverdens emner, som optager en børnefamilie. Et af disse emner er søskende og i denne kategori finder man fem artikler, som beskæftiger sig med emnet. Alene overskrifterne afslører, hvilket fokus der dominerer disse artikler: "Når søskende skændes", "Søskende jalousi", "Når lillesøster er kronisk syg" og to mere positivt navngivet: "Når tre bliver til fire - at blive storebror" og "Glade søskende". Alle artiklerne omhandler potentielle problemer i søskendeskabet, men også en række gode råd til, hvordan forældre kan tackle deres børns skænderier, jalousi og udfordringer i søskendeskabet. Forfatterne, som er sundhedsplejersker, fremhæver også de positive aspekter ved at have søskende, som fx støtte, leg og søskende som en livsvarig ledsager.

Litteraturliste

- Abbey, C. & Dallos, R. (2004). The Experience of the Impact of Divorce on Sibling Relationships: A Qualitative Study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 9, pp. 241-259.
- Adams, V. (1981). The sibling bond: A lifelong love/hate dialectic. *Psychology Today*, A5(6): pp. 32-47.
- Adler, A. (1959). *The practice and theory of individual psychology*. Chicago: Markham.
- Adler, A. (1979). *Superiority and social interest*. New York: W. W. Norton.
- Ahlberg, J. (2008). *Efter kärnfamiljen. Familjepraktiker efter skilsmässa*. Ph.d. afhandling, Örebro Universitet.

⁴ www.boernetelefonen.dk/raadgivning/BoerneBrevkassen/Skilsmisse

⁵ <http://www.farmorogborn.dk/category/sskende/>

- Ahrne, G. (1994). *Social organizations. Interaction inside, outside and between organizations*. London: Sage.
- Akhtar, S. & Kramer, S. (eds.). (1999). *Brothers and sisters: Developmental, dynamic, and technical aspects of the sibling relationship*. New York: Jason Aronson.
- Amato, R. P. (1993). Children's Adjustment to Divorce: Theories, Hypotheses, and Empirical Support. *Journal of Marriage and Family*, 55:1, s.23-38
- Amato, R. P. (2010). Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments. *Journal of Marriage and Family*, Bind 72, Hæfte 3, pp. 650 - 666
- Axelsson, T. (2011). 'Father's Spaces': Making Room for Fathering Between Care and Privileges. http://www.genderexcel.org/?q=webfm_send/84
- Axelsson, T. (2012). Interrogating Fatherhood, Fathers and Fathering as a Gendered Social Institution. Unpublished Presentation at the ESFR Conference from the 26-29 of September at Lillehammer, Norway
- Bäck-Wiklund, M. & Johansen, T. (eds.) (2003). *Nätverksfamiljen*. Stockholm: Natur og Kultur.
- Beals, R. A. & Eason, M. A. (1993). Siblings in North America and South Asia I: Nickolls, W. C. (ed.) (1993). *Siblings in South Asia: brothers and sisters in cultural context*. The Guildford Press.
- Bedford, V. H. (2005). Theorizing about sibling relationships when parents become frail. I: Bengtson, V. L., Acock, A. C., Allen, K. R., Dilworth-Anderson, P. & Klein, D.M. (eds.). *Sourcebook of family theory and research*. Pp. 173-174. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bowlby, J. (1972-1980). *Attachment and loss*. Harmondsworth: Penguin
- Bowlby, J. (1994). *En sikker base - tilknytningsteoriens kliniske anvendelser*. Kbh.: Det Lille Forlag
- Budak, D., & Chavajay, P. (2012). Cultural Variation in the Social Organization of Problem Solving Among African American and European American Siblings. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*.
- Butler, A.H. and Astbury, G. (2004). The Caring Child: an Evaluative case study of the Cornwall Young Carers project. *Children and Society*. 19:5.
- Brannen, J., Heptinstall, E. & Bhopal, K. (2000). *Connecting children: care and family life in later childhood*. London, New York: Routledge/Falmer
- Brask, H. D. (2007). *Et hul i himlen*. Det danske Filminstitut.

- Caspi, J. (ed.) (2011). *Sibling development. Implications for Health Practitioners*. Springer Publishing Company.
- Caspi, J. (2012). *Sibling aggression treatment*. NY: Springer Publishing.
- Christensen, E. (1999). *Forældre i fængsel – en undersøgelse af børns og forældres erfaringer*. København: Socialforskningsinstituttet (SFI).
- Cicerelli, V. (1995). *Sibling relationships across the life span*. New York: Plenum Press
- Coleman, J. (1990). Legal limbo: the divorcing family between physical separation and legal separation: a proposal to reduce the mischief, expense, waste and acrimony of the divorce process. *Journal of Family Law*, 28:4
- Conger, J., Stocker, C. & McGuire, S. (2009). Sibling socialization: the effects of stressful life events and experiences. *New directions for child and adolescent development*, Hæfte 126, pp. 45 – 59. San Francisco: Jossey-Bass.
- Conger, J. K. & Kramer, L. (2010). Introduction to the Special Section: Perspectives on Sibling Relationships. *Advancing Child Development Research. Journal Compilation, Society for Research in Child Development*.
- Corsaro, A. W. (1997). *The sociology of childhood*. Californien: Pine Forge Press.
- Danmarks Statistik (2012). Børns søskende. *Nyt fra Danmarks Statistik*. Nr. 215
- Davidoff, L., Doolittle, M., Fink, J., & Holden, J. (1999). *The Family Story: Blood, Contract and Intimacy, 1830-1960*. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Davidoff, L. (2005). Kinship as a Categorical Concept; A Case Study of Nineteenth Century English Siblings. *Journal of Social History*, Vol.39, No. 2, pp.411-428.
- Davis, S. C. & Salkin, A. K. (2005). Sisters and Friends: Dialogue and Multivocality in a Relational Model of Sibling Disability. *Journal of Contemporary Ethnography*, 34, pp. 206-234.
- Dowling, E., & Gorell-Barnes, G. (2000). *Working with children and parents through separation and divorce*. Basingstoke: Macmillan
- Dunn, J. (1984). *Sisters and brothers: The developing child*. London: Fontana.
- Edward, J. (2011). *The Sibling Relationship. A Force for Growth and Conflict*. Maryland: Jason Aronson, Rowman and Littlefield Publishers.
- Ehrenberg, F. M. & Regev, R. (2011). Sibling Relationships in Divorcing Families. I: Caspi, J. (ed.) (2011). *Sibling development. Implications for Health Practitioners*. Springer Publishing Company.

- Evans, R. (2012). Sibling caringscapes: Time-space practices of caring within youth-headed households in Tanzania and Uganda. *Geoforum* 43, pp. 824-835
- Fresnoza-Flot, A. (2009). *Migration status and transnational mothering: the case of Filipino migrants in France*. *Global Networks* 9, 2, pp. 252-270. Blackwell Publishing Ltd.
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday Anchor Books.
- Grøftehauge, M. (2004). *Fangebørn*. CDR-Forlag.
- Hafford, C. (2010). Sibling caretaking in immigrant families: understanding cultural practices to inform child welfare practice and evaluation. *Evaluation and Program Planning* 33, pp. 294-302
- Haugen, M. D. G. (2005). Relationships between Money and Love in Postdivorce Families: Children's perspectives. *Childhood*, 12:507, pp. 507-526
- Haugen, M. D. G. (2007). Caring children: exploring care in post-divorce families. *The Sociological Review*, 55:4.
- Haugen, M. D. G. (2008). Children's Perspectives on Everyday Experiences of Shared Residence: Time, Emotions and Agency Dilemmas. *Children and Society*, Vol. 24, pp. - 112-122.
- Hauser, B. (2005). Visitation in high-conflict families: The impact on a child's inner life. In L.Gunsberg & P.Hymowitz (Eds.). *A handbook of divorce and custody: Forensic, developmental, and clinical perspectives*. Pp. 281–289. Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- Hetherington, E. M. (2006). The influence of conflict, marital problem-solving and parenting on children's adjustment in non-divorced, divorced, and remarried families. I: Clarke-Stewart, A. og Dunn, J. (eds.) *Families count: Effects on child and adolescent development*. pp. 203-237. New York: Cambridge University Press.
- Howell, S. og Melhuus, M. (red.) *Blod – tykkere end vann?* Oslo: Fakkbokforlaget
- James, A. & Prout, A. (eds.) (1997). *Constructing and reconstructing childhood: contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Falmer Press
- Kandel, I. (2011) Parents and Siblings. I: *Neurodevelopmental Disabilities* Merrick, J., Patel, R. D., Greydanus, E. D., Omar, A. H. (eds.) (2011). *Neurodevelopmental Disabilities*. pp. 463 – 472. Dordrecht : Springer Netherlands
- Klett-Davies, M. (ed.) (2008). *Putting Sibling Relationships on the Map: A Multi-Disciplinary Perspective*. Family and Parenting Institute.

- Kramer, L. & Kowal, K. A. (2005). Sibling Relationship Quality from Birth to Adolescence: The Enduring Contributions of Friends. *Journal of Family Psychology*, vol. 19, No. 4, pp. 503-511.
- Kramer, L. (2011). *The Sociology of Gender: A Brief Introduction*. Oxford University Press.
- Kvale, S. (2007). *InterView: en introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Levin, I. (1994). Stefamilien- Variasjon og mangfold. Oslo: Aventura.
- Linares, O. L., Li, M. & Shrout, E. P. (2007). Placement Shift, Sibling Relationship Quality and Child Outcomes in Foster Care: A Controlled Study. *Journal of Family Psychology*, Vol. 21, No. 4, pp. 736-743
- Maes, D. J. S., De Mol, J. & Buysse, A. (2011). Children's experience and meaning construction on parental divorce: A focus group study. *Childhood*, 19:266
- Madianou, M. & Miller, D. (2012). *Migration and new media: transnational families and polymedia*. New York: Routledge
- Martin, Y. P. (2004). Gender A Social Institution. *Social Forces*, 82 (4), pp. 1249-1273
- Mauther, M. (2005). Joint Review: Sibling Relationships: Theory and Issues for Practice; Siblings: Sex and Violence. *Sociology* 39 (4), pp. 773-776.
- McGoldrick, M. (2011). *The genogram journey: Reconnecting with your family*. W. W. Norton & Company.
- McHale, S. M. & Crouter, C. A. (2005). Sibling relationships in childhood: Implications for life-course study. I: Bengtson, V. L., Acock, A. C., Allen, K. R., Dilworth-Anderson, P. & Klein, D.M. (eds.). *Sourcebook of family theory and research*. 2nd Edition, Pp.251-271. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- McKie, L., Gregory, S. & Bowlby, S. (2002). Shadow Times: The Temporal and Spatial Frameworks and Experiences of Caring and Working. *Sociology*, 36:4, 897-924.
- McLanahan, S. & Sandefur, G. (1994). *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. USA: Harvard University Press
- Meek, R. (2008). Experiences of Younger Siblings of Young Men in Prison. *Children and Society*, Volume 22, pp. 265-277
- Merrell, S. S. (1995). *The accidental bond: The power of sibling relationships*. New York: Times Books.

- Milevsky, A. (2004). Perceived parental marital satisfaction and divorce: Effects on sibling relations in emerging adults. *Journal of Divorce and Remarriage*, 41, pp. 115-128.
- Miller, D. (2007). Why the best furniture goes to the house you can't live in. *Ethnologia Europaea*, Vol. 37, no. ½, pp. 45-49.
- Millman, M. (1991). *Warm hearts and cold cash: the intimate dynamics of families and money*. Free Press.
- Mitchell, J. (2003). *Siblings: sex and violence*. Cambridge: Polity Press.
- Molbech, A. (2009). *De dømtes børn. En historie om familiehuset Pension Engelsborg*. Lyngby: Pensionen Engelsborg.
- Morgan, D. (1996). *Family Connections. An introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press
- Moxnes, K. (2003). Risk Factors in Divorce: Perceptions by the children Involved. *Childhood*, 10:2, pp. 131-146
- Mummert, G. (2009). Siblings by telephone: Experiences of Mexican children in long-distance childrearing arrangements. *Journal of the Southwest*, 51 (4), pp. 503-521.
- Nuckolls, W. C. & Krishnayya, V. M. (2010). Siblings and Spouses in the Context of Culture. *Journal of Family Theory & Review* 2, pp. 388-400
- Ottosen H. M., Stage, H. M. S. & Jensen, S. H. (2011). *Børn i deleordninger. En kvalitativ undersøgelse*. SFI Rapport 11:38.
- Ottosen, H. M. (2012). Rigtige og forkerte familierelationer. Om sociale konstruktioner af genealogien. *Dansk sociologi*, 23:2, pp. 89-111
- Oyewùmí, O. (1997). The invention of women: Making an African sense of western gender discourses. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Oyewùmí, O. (2007). Kønnets begrebsliggørelse: det eurocentriske grundlag for feministiske begreber og udfordringen fra afrikanske epistemologier. I: Søndergaard, M. D. (2007). *Feministiske tænkere – en tekstsamling*. København: Hans Reitzels forlag.
- Panish, J. B. & Stricker, G. (2001). Parental marital conflict in childhood and influence on adult sibling relationships. *Journal of Psychoterapi in Independent Practice*, 2, pp. 3-16..
- Parrenas, R. (2005). *Long distance intimacy: class, gender and intergenerational relations between mothers and children in Filipino families*. Global Networks 5, 4, pp.317-336. Blackwell Publishing Ltd.

- Piot, C. (2011). *Nostalgia for the future. West Africa after the Cold War*. Chicago: University of Chicago Press.
- Poortman, A. R. & Voorpostel, M. (2009). Parental divorce and sibling relationships: A research note. *Journal of Family Issues*, 30, pp. 74-91.
- Punch, S. (2007). 'I Felt they were Ganging up on me': Interviewing Siblings at Home, *Children's Geographies*, 5:3, pp. 219-234
- Punch, S. (2007). 'You can do nasty things to your Brothers and Sisters without a reason'. *Children and Society*, Vol. 22, pp. 333-344.
- Punch, S. (2012): Studying Transnational Children: A Multi-Sited, Longitudinal, Ethnographic Approach, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38:6, 1007-1023
- Rabain-Jamin, J. Maynard, A. E., & Greenfield, P. M. (2003). Implications of sibling caregiving for sibling relationships and teaching interactions in two cultures. *Ethos*, 31, pp. 204-231.
- Riggio, H. R. (2001). Relations between parental divorce and the quality of adult sibling relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*, 36, 67-82.
- Roth, D., Lindley, B. & Ashley, C. (2011). *Big Bruv, little sis*. London: Family Rights Group.
- Rowe, D. (2007). *My Dearest Enemy, My Dangerous Friend. Making and Breaking of Sibling Bonds*. New York: Routledge
- Ruddick, S. (1998). Care as Labour and Relationship. I: Halfron, S. M. & Harber, C. J. (eds). *Norms and Values: Essays on the work of Virginia Held*. USA: Rowman and Littlefield
- Sanders, R. (2004). *Sibling Relationships. Theory and Issues for Practice*. New York: Palgrave Macmillan
- Sandmaier, M. (1995). *Original Kin: Intimacy, Choices and Change in Adult Sibling Relationships*. New York: Plume.
- Selwyn, J. & Nandy, S. (2011). Sibling kinship carers in England: Evidence from the 2001 UK population census. *Children and Youth Services Review* 34, pp. 194-199.
- Sheehan, G., Darlington, Y., Noller, P., & Feeney, J. (2004). Children's perceptions of their sibling relationships during parental separation and divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41, 69-94.
- Shufro, C. (2008). Findings: The daughter effect. *Yale Alumni Magazine*, 71 (6), 30.

- Shumaker, M. D., Miller, C., Ortiz, C. Deutsch, R. (2011). The forgotten bonds: The Assessment and Contemplation of sibling attachment in divorce and parental separation. *Family Court Review*, Vol. 49, No. 1, pp. 46-58.
- Sjöberg, L. K. (2000). *Barndom i länkade familjesystem. Om samhörighet och åtskillnad*. Örebro: Örebro universitet
- Skjørten, K., Barlindhaug, R. & Lidén, H. (2007). *Delt bosted for barn*. Oslo: Gyldendal Akademisk
- Smart, C. & Neale, B. (1999). *Family Fragments?* Cambridge: Polity Press
- Smart, C., Neale, B. & Wade, A. (2001). *The Changing Experience of Childhood. Families and Divorce*. Cambridge: Polity Press
- Smart, C. (2006) "Children's Narratives of Post-Divorce Family Life: From individual experience to an ethical disposition?" *Sociological Review* 54, no. 1, pp. 155-170
- Smart, C. (2007) *Personal Life: New Directions in Sociological Thinking*. Cambridge: Polity.
- Smart, C. (2011). "Relationality and Socio-Cultural Theories of Family Life." In *Families and Kinship in Contemporary Europe*, ed. R. Jallinoja and E. D. Widmer, pp. 13-28. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sokal, L. & Piotrowski, C. (2010). My Brother's Teacher? Siblings and Literacy Development in the Home. *Education Research International*.
- Stack, B. C. & Burton, M. L. (1994). Kinscripts: reflections on family, generation, and culture. I: Glenn, N. E., Chang, G. & Forcey, R. L. (1994). *Mothering. Ideology, Experience, and Agency*. Pp. 33-44. New York: Routledge.
- Stengade, C. (2011). *Børns familieliv – på tværs af to hjem*. Et børneperspektiv. Kandidatuddannelsen i Pædagogisk Psykologi, specialeafhandling, IUP, Aarhus Universitet.
- Steelman, C. L., Powell, B., Werum, R. & Carter, S. (2002). Reconsidering the Effects of Sibling Configuration: Recent Advances and Challenges. *Annual review Sociology*, 28, pp. 243-269.
- Sulloway, J. F. (1996). *Born to Rebel. Birth Order, Family Dynamics and Creative Lives*. New York: Pantheon Books.
- Sutton-Smith, B. & Rosenberg, B. G. (1970). *The Sibling*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Thomas, C. (1993) 'De-constructing Concepts of Care', *Sociology* 27:4, pp. 649–69.

- Toman, W. (1976). *Family constellation: Its effect on personality and social behavior*. 3rd Edition. New York: Springer.
- Zelizer, V. & Rotman, A. (1994). *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Zelzer, V. (1996). "Payments and Social Ties." *Sociological Forum* 11, pp. 481-95.
- Zelizer, V. (2000). "The Purchase of Intimacy." *Law & Social Inquiry* 25, pp. 817-48.
- Zelizer, V. (2002). "Kids and Commerce." *Childhood* 4, pp. 375-96.
- Wallerstein, J., Blakeslee, S. & Lewis, J. (2002). *The unexpected legacy of divorce: a 25 year landmark study*. London: Fusion
- Watson, F. M. & McGoldrick, M. (2011). I: Caspi, J. (ed.) (2011). *Sibling development. Implications for Health Practitioners*. Pp. 59-83. Springer Publishing Company.
- Weigel, D. J., & Donovan, K. A. (2006). Parental alienation syndrome: Diagnostic and triadic perspectives. *The Family Journal*, 14, pp. 274–282.
- Weisner, T. (1982). Concordance Between Ethnographer and Folk Perspectives: Observed Performance and Self-Ascription of Sibling Caretaking Roles. *Human Organization*, 41:3